

درس خارج فقه حضرت آیت الله مسینی بوشهری (دامت برکاته)

تاریخ: ۱۵ دی ۱۳۹۸

مصادف با: ۹ جمادی الاولی ۱۴۴۱

جلسه: ۱۶

موضوع کلی: فصل فی شرائط الوضوء

موضوع جزئی: شرط سیزدهم؛ اخلاص

سال تحصیلی: ۹۸-۹۹

«الحمد لله رب العالمین و صلی الله علی محمد وآله الطاهرین و اللعن علی اعدائهم اجمعین»

خلاصه جلسه گذشته

بحث در فرض دوم از مسأله ۵۸۴ بود، عرض شد که خود این فرض دو صورت دارد؛ صورت اول، این بود که شک در ترک جزء یا شرط، در اثناء وضو باشد که در این صورت، شخص برمی گردد و آن شرط یا جزء مشکوک را انجام می دهد و سپس اجزاء بعد را انجام می دهد، یکی از ادله ای که به آن تمسک شده بود، روایت صحیح زرارہ بود، عرض شد که روایاتی؛ از جمله روایت موثقہ ابن ابی یعفور با این صحیحہ تعارض دارند، راه حل هایی برای رفع تعارض بین صحیحہ و موثقہ ارائه شده اند که در جلسه گذشته به سه راه حل اشاره شد و اشکال راه حل اول و دوم بیان شد.

اشکال به راه حل سوم

اشکال راه حل سوم این است که وحدت اثر وضو با وحدت نفس وضو ملازم نیست زیرا بر فرضی که قول به وحدت اثر وضو پذیرفته شود و گفته شود که وضو به اعتبار اثرش که طهارت حدثیه است امری بسیط است، لکن بسیط بودن اثر وضو ملازم با وحدت خود وضو نیست، به عبارت دیگر درست است که اثر وضو [یعنی طهارت حدثیه] امری واحد و بسیط است، لکن اثر، یک چیز است و وضو چیز دیگری است و وحدت اثر وضو با وحدت نفس وضو ملازمه ندارد تا گفته شود که چون اثر وضو بسیط است پس خود وضو نیز بسیط است، بلکه وضو امری مرکب از غسلات و مسحات است، بنابراین، بین وحدت اثر وضو و خود وضو ملازمه نیست تا گفته شود که خود وضو نیز امری بسیط و تجزیه ناپذیر است. بنابراین، ظاهر موثقہ بر شک در اصل وجود وضو دلالت دارد و واژه «من» در روایت موثقہ نیز تبعیضیه است و بیانیه نیست در نتیجه، معارضه بین موثقہ ابن ابی یعفور و صحیحہ زرارہ کماکان به قوت خود باقی است.

نظر مختار در رفع تعارض بین موثقہ ابن ابی یعفور و صحیحہ زرارہ

انصاف این است که گفته شود که ظاهر موثقہ ابن ابی یعفور بر قاعده فراغ دلالت دارد، لکن نه از باب اینکه «من»، من بیانیه است، بلکه «من»، من تبعیضیه است، ولی ضمیر در «فی غیره» به «شیء» بر نمی گردد، بلکه به «وضو» بر می گردد. توضیح، اینکه معنای «ان شککت فی شیء من الوضوء و قد دخلت فی غیره»، این است که اگر در جزئی از اجزاء وضو شک کردی [که نتیجه چنین شکی شک در صحت وضو می باشد] و از وضو فارغ شدی و در غیر وضو داخل شدی، به شک مذکور، اعتنا نمی شود. بنابراین، آن قاعده ای که از روایت موثقہ مذکور، به دست می آید، قاعده تجاوز نیست، بلکه مراد، قاعده فراغ است لذا تعارضی بین روایت صحیحہ زرارہ و موثقہ ابن ابی یعفور نیست.

مؤید کلام مذکور، ذیل روایت صحیحہ زرارہ [«...فَإِذَا قُمْتَ عَنِ الْوُضُوءِ وَفَرَعْتَ مِنْهُ وَقَدْ صِرْتَ فِي حَالٍ أُخْرَى فِي الصَّلَاةِ أَوْ فِي غَيْرِهَا فَشَكَّكَتَ فِي بَعْضِ مَا سَمَى اللَّهُ مِمَّا أَوْجَبَ اللَّهُ عَلَيْكَ فِيهِ وَضُوءَهُ لَا شَيْءَ عَلَيْكَ فِيهِ»]^۱ است که این ذیل که به شک بعد از فراغ از وضو اشاره دارد نیز بر قاعده فراغ دلالت دارد و از این جهت با موثقہ ابن ابی یعفرور هماهنگ است. نتیجہ، اینکہ معنای شک در جزئی از وضو به شک در صحت وضو [کہ مفاد کان ناقصہ است]^۲ بازگشت می‌کند و لذا اگر شخص از وضو فارغ شد و در غیر وضو داخل شد، بہ شکش اعتنا نمی‌کند و در نتیجہ بین موثقہ و صحیحہ تعارضی نیست چون موثقہ بہ بعد از فراغ از عمل مربوط است و صحیحہ بہ اثناء عمل مربوط است و مؤید اینکہ بعد از فراغ از عمل، بہ شک اعتنا نمی‌شود، ذیل خود صحیحہ است کہ بہ آن اشاره شد. بنابراین، با توجہ بہ صراحت ذیل صحیحہ زرارہ در جریان قاعده فراغ و عدم جریان قاعده تجاوز و همچنین، ظهور موثقہ ابن ابی یعفرور جایی برای خلاف باقی نمی‌ماند و اگر کسی احتمال خلاف داد، سخن او پذیرفته نمی‌شود و در نتیجہ، صراحت صحیحہ زرارہ بر آن احتمال خلاف مقدم می‌شود.

نظر مرحوم آیت الله خویی (ره) در رابطه با جمع بین صحیحہ زرارہ و موثقہ ابن ابی یعفرور

مرحوم آیت الله خویی (ره) فرمودہ است کہ در مرجع ضمیر [فی غیرہ]^۳ کہ در موثقہ آمده است دو احتمال است؛ یک احتمال این است کہ مرجع ضمیر، مشخص و ظاہر است و ضمیر بہ وضو برمی‌گردد کہ در این صورت «من» من تبعیضیہ است و معنای «ان شککت فی شیء من الوضوء و قد دخلت فی غیرہ»، این است کہ اگر در جزئی از اجزاء وضو شک کردی و از وضو فارغ شدی و در غیر وضو داخل شدی، بہ شک خود اعتنا نکن. احتمال دیگر این است کہ مرجع ضمیر، مشخص نیست و مجمل است، عده‌ای گفته‌اند کہ ضمیر در «فی غیرہ» بہ وضو برمی‌گردد و دلیلشان این است کہ «الأقرب یمنع الأبعد» و چون «وضو» نزدیک‌ترین کلمہ بہ لفظ «غیرہ» است، ضمیر «غیرہ» بہ وضو برمی‌گردد. اما عده‌ای گفته‌اند کہ ضمیر «غیرہ» بہ «شیء» برمی‌گردد چون مقصود از وضو، همان شیء است. مرحوم آیت الله خویی (ره) فرمودہ است کہ در صورتی کہ مرجع ضمیر مجمل باشد و مشخص نباشد کہ ضمیر در «فی غیرہ» بہ «وضو» برمی‌گردد یا بہ «شیء» برمی‌گردد از صحیحہ زرارہ دست برداشته نمی‌شود چون صحیحہ زرارہ حجیت دارد و از حجّت دست برداشته نمی‌شود مگر در صورتی کہ با ظهور دلیلی کہ از آن قوی‌تر باشد مواجه شود، ولی اگر ظهور قوی‌تر از آن پیدا نشد، خود حجّیت صحیحہ، رافع ابہام خواهد شد، یعنی ابہامی کہ از جانب اجمال مرجع ضمیر در «فی غیرہ» بہ وجود آمده است بہ وسیلہ حجّیت صحیحہ زرارہ برطرف می‌شود و این صحیحہ قرینہ بر این است کہ ابہام مذکور، وجهی ندارد زیرا این صحیحہ متعین می‌کند کہ ضمیر در «فی غیرہ» بہ «وضو» برمی‌گردد و لذا اجمالی وجود ندارد و در نتیجہ، بین صحیحہ زرارہ و موثقہ ابن ابی یعفرور، ہم‌افزایی وجود دارد لذا موثقہ نیز معاضد صحیحہ است.

مرحوم آیت الله خویی (ره) فرمودہ است کہ عده‌ای بین موثقہ ابن ابی یعفرور و صحیحہ زرارہ جمع عرفی کرده‌اند و گفته‌اند کہ در مورد شک در اثناء وضو، قاعده تجاوز کہ مقتضای موثقہ ابن ابی یعفرور است، جاری می‌شود و صحیحہ زرارہ بر امر استحبابی حمل می‌شود، یعنی اگر شخص مشغول مسح سر باشد و در شستن دست راست شک کند با تمسک بہ قاعده تجاوز بہ عدم اعتنا بہ شک مذکور، حکم می‌کند، اما امر بہ اعادہ وضو [فَاعِدْ عَلَيْهِمَا]^۴ کہ در صحیحہ زرارہ آمده است بر استحباب حمل می‌شود و در نتیجہ، بہ این نحو بین این دو روایت جمع می‌شود و تعارض برطرف می‌شود.

۱. شیخ حر عاملی، وسائل الشیعة، ج ۱، کتاب الطہارة، ابواب الوضوء، باب ۴۲، ص ۴۶۹، ح ۱.

مرحوم آیت الله خویی (ره) به جمع عرفی مذکور، اشکال کرده و فرموده است که با توجه به اینکه اجماع مسلم در کنار روایت صحیح زراره وجود دارد، نمی‌توان در صحیح زراره تصرف کرد و امر به اعاده وضو که در این صحیح آمده است را بر استحباب حمل کرد، بلکه همان‌طور که اشاره شد، باید در موثق ابن ابی یعفور تصرف کرد و این موثق را بر قاعده فراغ حمل کرد.

صورت دوم [از فرض دوم از مسأله ۵۸۴]: این است که اگر شک مورد نظر، بعد از فراغ از وضو و در غیر جزء آخر باشد، در این صورت با تمسک به قاعده فراغ به صحت وضو حکم می‌شود، همچنین، اگر شک در جزء آخر باشد، ولی وارد عمل دیگری شده باشد یا بعد از جزء آخر مدت طولانی ننشسته باشد یا از محل وضو بلند شده باشد [که در این صورت نیز با تمسک به قاعده فراغ به صحت وضو حکم می‌شود]، ولی اگر شک در جزء آخر باشد، ولی هنوز وارد عمل دیگری نشده باشد یا مدت زیادی ننشسته باشد یا از محل وضو بلند نشده باشد، اگر موالات به هم نخورده باشد [، مثل صورت قبل] آن جزء مشکوک را دوباره انجام می‌دهد و سپس اجزاء بعدی را اتیان می‌کند و وضویش صحیح است، ولی اگر موالات به هم خورده باشد، دوباره و از ابتدا وضو می‌گیرد. دلیل حکم مذکور، مبنی بر تمسک به قاعده فراغ و حکم به صحت وضو، اصل عقلانی عدم سهو و غفلت است، یعنی اصل این است که شخص از روی توجه و آگاهی وضو گرفته است و بعد از فراغ از وضو که شک کرده است، اصل عدم سهو و غفلت، صحت وضو را اقتضا می‌کند.

به علاوه روایاتی نیز وارد شده‌اند که بر صحت وضو در فرض مذکور، دلالت دارند که روایات ذیل از آن جمله‌اند:

روایت اول: ذیل روایت صحیح زراره است که قبلاً اشاره شد: «...فَإِذَا قُمْتَ عَنِ الْوُضُوءِ وَفَرَّغْتَ مِنْهُ وَقَدْ صِرْتَ فِي حَالٍ أُخْرَى فِي الصَّلَاةِ أَوْ فِي غَيْرِهَا فَشَكَّكَتَ فِي بَعْضِ مَا سَمَى اللَّهُ مِمَّا أُوجِبَ اللَّهُ عَلَيْكَ فِيهِ وَضُوءُهُ لَا شَيْءَ عَلَيْكَ فِيهِ»^۱.
روایت دوم: عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ؛ قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ (ع) يَقُولُ: «كُلُّ مَا مَضَى مِنْ صَلَاتِكَ وَطَهْرِكَ فَذَكَرْتَهُ تَذَكُّراً فَأَمْضِهِ وَلَا إِعَادَةَ عَلَيْكَ فِيهِ»^۲.

«فأَمْضِهِ» به معنای این است که آن را انجام شده تلقی کن.

روایت سوم: موثق بکیر بن أعین: عَنْ بُكَيْرِ بْنِ أَعِينٍ؛ قَالَ: قُلْتُ لَهُ الرَّجُلُ يَشْكُ بَعْدَ مَا يَتَوَضَّأُ، قَالَ: «هُوَ حِينَ يَتَوَضَّأُ أَذْكَرُ مِنْهُ حِينَ يَشْكُ»^۳.

سه روایت مذکور، بر صحت وضو در فرض مذکور دلالت دارند.

«الحمد لله رب العالمين»

۱. همان.

۲. همان، ص ۴۷۱، ح ۶.

۳. همان، ح ۷.